

⁵ Ismét csak két ötletszerűen kiragadott munkára hivatkozunk: Öreg diák visszanéz. Szerkeszti György Lajos. Cluj-Kolozsvár, 1926, A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius gimnázium – 200 éves története. Kolozsvár, 1993.

⁶ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. Kolozsvár, 1941. 96–97.

⁷ László Dezső: A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok. 1929–1940. Szerk. Cseke Péter. Kolozsvár, 1997. 227–228.

⁸ Tőkéczi László: Értelmisségi és gyülekezeti élet. Protestáns Szemle, 1993. 1. sz. 58.

⁹ László Dezső: i. m. 213.

DOMÁNYHÁZI EDIT

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM 17. SZÁZADI TÖRTÉNETE*

A kolozsvári unitárius főiskola történeti emlékeinek intenzív feldolgozása a múlt század hetvenes éveiben kezdődött Benczédi Gergelynek, a kolozsvári unitárius iskola igazgatójának (1867–1877) tudományos igényű működése nyomán. Ő volt az első, aki kimeríthetetlen érdeklődéssel gyűjtötte össze és publikálta azokat a levéltárakban és egyébütt fellelhető anyagokat, melyek a kolozsvári unitárius iskola és partikulái történetére vonatkoznak, vonatkozhatnak. Ezek között az unitárius iskolai jegyzőkönyv a kutatás számára később is fontos maradt. Különösen Kelemen Lajos hívta fel sokak figyelmét a kéziratra, s használta fel annak adatait maga is. A kolozsvári unitárius főiskola rendszeres iskolatörténetének megírása – Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium Története 1568–1900. I–II. 1935.*, Kolozsvár – is az ő közreműködésével készült.

Mind a magyar iskolatörténet, mind pedig az európai antitrinitárius kutatás szerencséje, hogy a kolozsvári unitárius kollégium jegyzőkönyve évszázadokon át fennmaradt, bár a kollégium gondosan gyűjtött és őrzött könyvtára s ezen belül kéziratanyaga a 17–18. század fordulóján a sorozatos pusztítások miatt szétszóródott, s így a 17. századi anyagnak csak csekélyke töredéke maradt fenn. A napjainkban a kolozsvári akadémiai könyvtárban és az ottani unitárius püspökségen megosztva található anyag szétszórtan is sok iskolatörténeti adatot tartalmaz.

Páratlanul értékes egységes kéziratípus ebben az unitárius örökségben az az iskolai jegyzőkönyvegyüttes, amelynek füzetei a *Fasciculus rerum scholasticarum* címet viselik. Ilyen néven és nagyjából azonos rendszerrel a mindenkori „iskolafőnökök” vezettek így részben rendszeres naplót, részben

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

számadásszerű jegyzéseket. A fasciculusokban feljegyzésre került események többségükben az iskola belső életére vonatkoznak, pénzügyi bevételek, elszámolások, mulasztások, iskolai perek, rendtartások stb., de feljegyzésre kerülnek a várost, illetve az unitárius hitközséget érintő fontosnak ítélt történések is. Magára az iskolára, az előjárókra, tanulókra vonatkozó adatokat is naplószerűen és következetesen vezették. Értesülünk a tananyagról, a tárgyak tanáronkénti megoszlásáról, a fegyelmi ügyekről, tanárok, diákok, szponzorok fontosabb életrajzi adatairól – a temetésekig bezárólag. Az oktatástörténet szempontjából különösen fontos, hogy igen pontosan jegyezte be a mindenkori szenior a végzős hallgatók rektóriára vagy külföldi egyetemre indulását, az akadémiták esetében a visszatérést is, igen gyakran a tanári beiktatások mellett a beköszöntő előadások tárgyát. A 17. századi kéziratos anyag tüzetesebb áttanulmányozása módosíthatja, finomíthatja az unitárius kollégiumról századunk elején kialakult képet.

Az unitárius kollégium 17. századi történetét egyedien megvilágító *Fasciculus rerum scholasticarum* írása 1626-ban kezdődik. Maga az iskola ekkor már hetven éve – 1656-tól – működik ugyanazon a helyen, a Domonkosrendiek zárdájában, és körülbelül ugyanazon az anyagi bázison, tudniillik az 1556–1557-es országgyűléseken az iskola és tanulóinak fenntartására megszavazott pénzalapon, továbbá az egykori kolozs-dobokai római katolikus esperes szekularizált dézsmajövedelmének egyötöd részén.

A városi-plébániai vagy a korszerűbb humanista iskolában is – hogy Kolozsváron melyik lehetett, abban a szakirodalom nem egyértelmű – a protestantizmus nem változtatta meg az oktatás szervezeti egységét.

Az unitáriussá lett város iskolája a 16. század hetvenes éveire külföldi mintáit tekintve illustre gimnasiummá, hazai analógiáit tekintve teljes kollégiummá alakult.

A hazai egyetem hiánya is, továbbá a reformációval az értelmiségiek számának növelése iránt támasztott igény magával hozta, hogy a középfokú iskolák egy része az átlagnál magasabb fokra fejlődött. Kialakult egy sajátos iskolatípus, a kollégium, melyben az általános képzésen kívül teológiát, filozófiát és esetleg jogot is oktattak. A hazai oktatás színvonala így viszonylag magas szintre emelkedett.

A kollégium-típusú iskolák jellegzetessége, hogy a kis iskolától az akadémiai tagozatig intézményüket egyetlen összefüggő szervezeti egységnek tekintették, melynek három tagozatát a városi-plébániai iskolatípusból ámentett schola minor, illetve schola maior és a legfelső, ún. akadémiai tagozat képezte. Tehát a változás annyiban állt, hogy meghagyva a hagyományos háromszintű oktatást, a harmadik szinten hagyományozott poetika-retorika oktatás kibővült a bölcséleti-filozófiai-teológiai képzéssel, melynek fontos kiegészítője volt a logika és az etika. Ezzel természetesen együtt járt a megnövekedett tanulmányi idő is. Tehát Kolozsvárott a kisiskolásoknak az első években mesterük, a diáktanár kollaborátor írást-olvasást, a vallás alapjait, éneket és a latin nyelv első elemeit (rudimenta), declinatiót, comparatiót

és conjugatiót tanított. A következő években mint klasszisták a latin grammatika elemeivel, az etimológiával és a szintaxissal (stílus), a poétikával, retorikával, dialektikával és esetleg etikával, valamint a vallás alsóbb dogmatikai részével foglalkoztak. Eddig tart a hagyományos humanista iskolai képzés, és erre illeszkedik a főiskolai tagozat, ahol logikát, metafizikát, geográfiát, etikát, mathézist, históriát és fizikát tanultak, majd mindezek betetőzéseként teológiát, görög és héber nyelvet. Logikát, dialektikát és etikát a nem teljes szintű kollégiumokban is tanítottak, pl. a Tordai Unitárius Gimnáziumban, a tananyag mibenléte és az oktatás színvonala tulajdonképpen az oktatást végzők felkészültségén múlt.

Az unitárius kollégium rektorai és lektorai a 16. században is általában külföldi akadémiát jártak; ritka kivételt jelent, hogy domidoctusra bízzák az intézmény vezetését. A 17. században pedig még inkább megfigyelhető az a céltudatos törekvés, hogy a kollégium élére képzett tanárok kerüljenek, a 17. század közepétől már nemcsak a rektor, hanem a lektorok is mind akadémiták. Ezt szemlélteti a következő táblázat is.

1628	Csanádi Pál	rektor
1630	Köpeczi Beke Miklós	rektor
1631	Dalnoki Mihály	rektor
1635	Dalnoki János	lektor
	Dalnoki N. Lőrinc	lektor
1636	Árkosi G. Benedek	lektor
1641	Killyén György	lektor
	Radecius Máté	lektor
1647	Járai János	lektor
1651	Rákosi Boldizsár	rektor
	Árkosi T. Benedek	lektor
	Stephanus Pauli	lektor
1656	Árkosi Ferenc	lektor
	Enyedi P. János	lektor
1657	Baranyai Pécsi András	lektor
1660	Szentiványi M. Dániel	rektor
	Petrus Rázmány	lektor
1666	Baumgart Valentinus	junior
1672	Bölöni Bedó Pál	lektor
	Dálnoki János	lektor
	Bölöni Benkő Sámuel	lektor
1675	Andreas Jövedécsi r	lektor
1680	Almási G. Mihály	lektor
	Hieronim Guzovius	lektor
1682	Kolozsvári D. Pál	rektor
1686	Franciscus Lintzagh	
	Michael Regeni	lektor

1687	Dombai János	lektor
	Hévizi Mihály	lektor
1692	Kolósi Márton	lektor
	Szaniszló István	lektor

Minthogy az antitrinitáriusokat szigorúan ortodox kálvini, illetve evangélikus egyetemek nem fogadták, a peregrináció iránya a 16. században a német egyetemekről az olasz, elsősorban a padovai egyetem felé tendált. A 17. században a peregrináció németalföldi-holland egyetemek, illetve a németországi egyházi fennhatóságok ellenőrzése alatt nem álló illustre gimnasiumok felé irányul.

A 16. századból az iskola tananyagára vagy tanrendjére vonatkozó szabályzat nem maradt fenn. Mészáros István iskolatörténeti munkáiban Kolozsvár esetében a beszercebányai és nagyszebeni mintákra utal, valószínűleg inkább rokonítható az iskola irányultsága a lengyelországi antitrinitárius iskolákéval, ugyanis a kolozsvári unitárius kollégiumnál is és a lengyel antitrinitáriusoknál is ugyanaz a társadalmi közéletre való felkészítés állt a középpontban.

Az 1590-es évekből fennmaradt városi számadásokból az derül ki, hogy az iskolában négy professzort, négy kollaborátort és két kántort foglalkoztattak, ezek és a város által támogatott peregrinus diákok költségeinek fizetésére több mint 900 forint állt rendelkezésükre. Ez az összeg sokszorosa az Izabella királyné által 1557-ben adományozott 250 forintnyi dézsmanegyednek, ami az iskola anyagi bázisát képezte. A 17. században sem tudják ezt a teljesítményt meghaladni, bár az iskolaszervezet változásai a kollaborátorok – diáktanítók – számának növekedését hozza, ugyanis a század végére kettőről ötre emelkedik, továbbá a legvirágzóbb időkben, 1656–1661 között a rektoron kívül 4–5 lektora volt az iskolának, a legviszontagságosabb időkben, 1661-től egészen a hetvenes évek elejéig viszont csak egy.

Tehát a 17. század elején egy biztos anyagi bázissal rendelkező, városa által működtetett, viszonylag kis egyházi befolyásnak kitett teljes kollégiummal van dolgunk, ahol az oktatás szelleme és színvonala – a jól képzett tanári karnak köszönhetően – a városi írástudók és az udvari nemesség igényeihez igazodva a humanista, gyakorlati szempontokat követő normához közelített.

A levéltári anyag feldolgozása során az iskola 17. századi tanrendjéről és az iskolaszervezet változásairól igen sok adatot lehet megtudni, ezek közül kiemelünk néhányat a 17. század végének két nevezetes tanáregyéniségéhez, a szász Andreas Jövedécsihez és a magyar Kolozsvári Dimián Pálhoz kapcsolva.

A *Fasciculus rerum scholasticarum* kötetének adataiból úgy tűnik, hogy a gimnáziumi tagozat diákjainak mai értelemben vett osztályokra tagolása, amit a református iskolák számára Apáczai már 1656-ban sürget, az unitárius kollégiumban csak 1680-ban történik meg, amiről ezt a tömör feljegyzést találjuk:

clarissimus dominus Andreas Jövedecsi ad officium rectoratum magna cum sollemnitate introducitur et tota schola in novum statum redigitur, nam totus coetus in quinque classes distribuitur... (Fasc. II. 372. p. 1680. január 27. Jövedecsi András urat a rektorságra nagy ünnepélyességgel beiktatták, és az egész iskola új rendet kapott, ugyanis az egész cézust öt osztályra osztotta...) Az 1650–60-as évekig csak két kollaborátor működött, a nációknak megfelelően egy magyar és egy szász. 1670-ben már egy harmadik kollaborátor beállítására vált szükségessé. Ebből a tanulócsoporthoz bővülésére lehet következtetni. 1672-ben Vinci György magyar kollaborátor a szintaktikai osztályt tanította, a szász kollaborátorok feladata pedig az etimológia osztályok tanítása volt.

1680-tól, a Jövedecsi-féle reformtól pedig további kollaborátorokat állítanak be a poetikai és retorikai osztályok számára. Az öt osztály kialakítása valószínűleg poetikai-retorikai osztályok szétválasztását jelentette. Az öt osztály tehát a következő: etimológia, szintaktika, poetika, retorika és logika.

1690-ben – a következő rektorváltáskor, – amikor Jövedecsi András helyébe Kolozsvári Dimián Pál kerül az iskola élére, újabb intézkedéseket rendszeresítenek az iskolaszervezetet illetően. Ekkor a rektor két tanulócsoporthoz bontja a legkisebb gyermekek osztályát, s ebből kialakítja a rudimentisták és etimologisták osztályát, s így egy hat tanulócsoporthoz álló új iskolaszervezetet hoz létre.

<i>1690</i>	<i>osztályok elnevezése</i>	<i>tanáraik</i>
1.	rudimentisták	szász kollaborátor
2.	etimologisták	kollaborátor
3.	szintaxisták	kollaborátor
4.	poéták	kollaborátor és lektor(ok)
5.	rétorok	kollaborátor és lektor(ok)
6.	logikusok	rektor és lektorok

Tehát a rektor és a lektorok mellett – a lektorok száma a vizsgált időszakban 1–5 között ingadozik – a korszak végére az egyre több kollaborátor beállítását jelzi, hogy megvalósult az osztályok elkülönítése, illetve a század végére elérhetővé vált a régen áhított külön osztály - külön tanító – külön osztályterem is.

Ám az iskolaszervezet átalakítása mellett igen fontos megemlíteni a tanárok azon újításait is, melyek a tananyaggal-tanrenddel kapcsolatosak. A kolozsvári akadémiai könyvtárban található *Unitárius kéziratok* alapján elmondható, hogy a kolozsvári unitárius kollégium tanárai is törekedtek arra, hogy diákjaik kezébe saját szerkesztésű könyveket adjanak - ez különösen a teológia oktatásánál jellemző, bár Dálnoki Nagy Lőrinc a prozódia oktatásához, Járai János pedig a fizika oktatásához készített segédeszközt, a század végére azonban a teológia kezd előtérbe kerülni. Ennek a törekvésnek egyik jellemző példája Andreas Jövedecsi *Expositio locorum quorundam Scripturae Sacrae*

controversorum juxta Hebraicum textum..... című jegyzete, mely egy olyan bő kitekintéssel megszerkesztett munka, amelyben az erősítő és ellenvélemények szinte lábjegyzetszerűen követik a szerző szövegét, kitekintéssel az egyházatyáktól a nagy reformátornemzedéken át kora legfrissebb „szakirodalmára” is. Mint rektornak gondja volt a poetikaoktatás megreformálására, és arra, hogy a papnövendékek az egyházi beszédek tartásában minél nagyobb jártaságra tegyenek szert.

A másik nagy iskolaszervező egyéniség a csaknem tíz éves peregrinációból 1689-ben orvosi diplomával érkező Kolozsvári Dimién Pál, aki hazatérése után a kollégium rektora lett, de emellett orvosi gyakorlatot is folytatott, sőt unitárius *Kátét* szerkesztett, tananyagbeli és metodikai bővülés is jelzi munkásságát. Rendszeressé tette a teológiai disputációkat, Descartes műveit beemelte a tananyagba, és ami a kollégium addigi életében példátlan, 1690. április 10-én anatómiai bemutatót tartott.

Az unitárius kollégium látogatottsága a 17. század folyamán nem volt egyenletes, sokszor a háborús, járványos idők tartották vissza a tanulókat – ennek ellenére a legvégső időkben is a kollégium „akadémiai tagozatán” csak a papnak-tanítónak készülő diákok száma 17 fő, a legvirágzóbb korszakokban ez a szám a hatvanhoz közelített.

1693-ban Erdélynek a Habsburg Birodalomhoz csatolása révén a kolozsvári unitáriusokat megfosztották addigi iskolájuktól s javadalmaiktól, így Jövedécsi és Kolozsvári Dimién iskolaszervező munkásságára még a következő század elején is nagy szükség volt.

GAAL GYÖRGY

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

1901. szeptember 22-én nagy eseményt ünnepelt az Unitárius Egyház és főiskolája: új épületbe költözött, egy olyan impozáns palotába, mely az egész belváros díszévé lett. Kolozsvár legszebb és legmodernebb iskolaépületének megnyitása az egész város örömnepévé vált, s nagymértékben hozzájárult az Unitárius Egyház tekintélyének növeléséhez. Ez akkor már a negyedik otthona volt a negyedfélszázados évfordulójához közeledő tanintézetnek, de az első, amelyet nem átalakítgatással, hanem jórészt saját erőforrásaiból a kor elvárásai szerint építtetett.